
ELS *SECRETS D'AGRICULTURA* DE MIQUEL AGUSTÍ (1617): FONTS I LLENGUA

XAVIER LUNA-BATLLE
xlbattle@gmail.com
Universitat Autònoma de Barcelona

Resum: El llibre de Miquel Agustí, *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril*, aparegut en català el 1617, i amb nombroses edicions en castellà posteriors, s'analitza des del punt de vista de les fonts directes per a donar alguns trets textuals i lingüístics rellevants. Amb la constatació que es tracta, en una part majoritària, de la traducció de l'obra francesa sobre agricultura de Charles Estienne i Jean Liébault, es comenten alguns exemples del resultat del trasllat del francès al català. Això ens permet trobar l'explicació d'alguns passatges incoherents, producte d'errades o tergiversacions en la traducció. L'acarament amb les fonts, doncs, és ineludible si volem entendre tant el contingut com la llengua d'un dels llibres més importants de la història dels textos agronòmics catalans.

Paraules clau: Miquel Agustí, Charles Estienne, català, francès, segle XVII, agronomia, dialectologia, traducció.

MIQUEL AGUSTÍ'S *SECRETS DE AGRICULTURA, CASA RÚSTICA Y PASTORIL* (1617): SOURCES AND LANGUAGE

Abstract: The book written by Miquel Agustí, *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril* ('Book of secrets of agriculture, rustic and pastoral house'), published in 1617 in Catalan, and with numerous editions later in Spanish, is analyzed from the point of view of its direct sources in order to describe its relevant textual and linguistic features. It is mostly a translation of the work on agriculture written in French by Charles Estienne and Jean Liébault. The comparison of some examples of the French text and the Catalan translated text allow us to explain some incoherent passages, mistakes or misrepresentations in translation. The analysis shows that the confrontation with the sources is unavoidable to understand both the content and the language of one of the most important books in the history of the Catalan agronomic texts.

Key words: Miquel Agustí, Charles Estienne, Catalan, French, 17th century, agronomy, dialectology, translation.

1. INTRODUCCIÓ

El 1617 apareix a Barcelona un llibre amb el títol *Secrets de agricultura, casa rústica y pastoril* imprès per Esteve Lliberós, del carrer de Sant Domènec, en ple call. El signa Miquel Agustí, nascut a Banyoles, prior al convent de Sant Joan de Perpinyà i que havia estat abans a Cotlliure. La família d'Agustí era dels voltants de Banyoles, pares i avis; i visqué, després del seu ingrés a l'orde de Sant Joan de Jerusalem, un temps llarg al Rosselló (Fuguet 2010).

Els *Secrets d'agricultura* no es reeditaran mai més en la llengua en què es va escriure originalment. El mateix Agustí s'ocuparà de fer-ne una traducció castellana, que s'editarà a Perpinyà al cap de nou anys (1626) de la primera edició. Després es reeditarà aquesta versió castellana a diverses altres ciutats dels regnes hispànics (Barcelona, Saragossa, Madrid) fins a una vintena de vegades, l'última el 1781 (Soberanas 1988).

El *Secrets* és el llibre d'agricultura de l'època moderna més important escrit en català, el més extens i més divulgat (sobretot en la versió castellana), i s'ha tingut com a referència fins al segle XX en la confecció d'altres llibres sobre agricultura. Hi ha, per exemple, constants esments al «Prior» com a font en el llibre signat pels pares caputxins de Catalunya titulat *Lo jardiner y florista o modo ordenat de cultivar la terra segons ús y pràctica de bon pagès* de 1852, que es basa sobretot, tanmateix, en Louis Liger, el conegut agrònom del primer quart del segle XVIII.

El llibre del Prior és voluminós (200 folis) i tracta no només d'agricultura sinó de manescalia, de medicina, de destil·lació de licors, d'agrimensura, amb orientacions per a la gestió d'una propietat rural. Hi trobem també apunts de geografia econòmica referida als diversos conreus que hi havia a Catalunya com també apunts sobre equivalències de mesures, i fins i tot divertiments.

Ningú no pot esperar que un llibre així, enciclopèdic, com algú l'ha qualificat, sigui original. En els continguts és fora de tot seny pensar que no hi hagi recollides les maneres conservadores d'un ofici conservador per definició que haguessin estat escrites abans.

El llibre de Miquel Agustí té un «Pròleg al lector» que acaba, després d'una lloança de l'agricultura i la vida rústica, amb dos paràgrafs que cal tenir en compte per esclarir el complex tema de les fonts del text:

[...] encara que moltes persones, de més subtil ingeni y en més aventatjada experiència han escrit diverses coses y secrets de la agricultura, casa rústica y pastoril, uns en llengua llatina, altres en llengua castellana, altres en llengua italiana, altres en llengua francesa y altres en altres diverses llengües. Vehent que ningú se és ocupat a escriure en nostra llengua cathalana y pot ésser que los que vuy exercítan la dita agricultura en nostra Cathalunya no acèrtan en fer y posar les coses qual se deu, causant-ho per ventura, lo no entendre les llengües; per ço, en consideració d'estas cosas y per estar afectat a dita professió y tenir algunas experièncias d'ella, me ha aparegut emplear algunas vigílies y ratos de temps, particularment estant desocupat dels negocis de ma Iglésia, en pendre treball de recopilar de diversos y graves autors, antichs y moderns, y traduyr en nostra llengua cathalana, modos y traças per encaminar los que exercítan o voldran exercitar la agricultura y ofici pastoril, ajustant-hi lo que per experiència yo sabia, certificant-los que mon intent no és estat sinó per a que los infinits secrets de la agricultura y ofici pastoril fossen comunicats a tota nostra nació cathalana y especialment als curiosos y aficionats a ella. (f. VIr)

El llibre té dues funcions: la del llibre pràctic sobre agricultura, bestiar i gestió d'una casa rural i la del llibre doctrinal. El vessant pràctic és innegable i no podem menystenir-lo, malgrat la diguem-ne manca d'actualització, com veurem tot seguit. Podem dir que la pràctica agrícola

no s'ha modificat tant des del segle XVII com per exemple la pràctica mèdica, temes tots dos que apareixen al llibre d'Agustí. No podem negar l'enorme interès del text quan parla de recomanacions sobre quan plantar o com fer els empelts. Més obsolet des del punt de vista actual és el tractament de les malalties de les persones, els animals i les plantes i com tractar-les, o com mesurar una parcel·la. Però el vessant doctrinal hi és també. Una manera de veure les coses i l'acceptació d'una tradició determinada i identificable. Una ideologia, per tal com es tracta d'una visió del món i d'una manera de gestionar-lo i de comportar-se, associat amb unes creences. Per a la història dels costums és molt interessant la precisió amb què es relata la distribució de les feines entre el cap de casa i la seva dona. Hom té la sensació que del començament del segle XVII al segle XX aquesta distribució de feines i de responsabilitats ha variat ben poc. La gestió dels diners i la compra i la venda, per exemple, ha d'anar a càrrec de l'home; la dona s'ha d'ocupar de les gallines i els conills, de les hortalisses i les flors, dels fills i dels servidors.

2. INTERÈS LINGÜÍSTIC DEL TEXT

Una obra del 1617 en català, editada en una època de crisi de les publicacions en aquesta llengua, i d'una temàtica tan central en la vida econòmica i social tradicionals en què l'agricultura era l'ocupació de la majoria de la població, no podia passar per alt als filòlegs. En efecte, és una mina d'exemples per al *Diccionari Aguiló*, i després per al *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll. Tots dos diccionaris n'han tret abundants mostres, per bé que no l'han explorat amb tota la profunditat que mereix.

Per a una visió general de la llengua, un treball pioner és el de Modest Prats i Albert Rossich (1988), que es pot llegir entre els estudis preliminars de la primera edició facsímil, feta per Alta Fulla el 1988. En aquest treball també parlaré de llengua, però partint de les fonts d'Agustí com a referent imprescindible per a una panoràmica completa i explicativa del llibre dels del punt de vista lingüístic. En la mesura que identifiquem les fonts i puguem fer els acaraments pertinents, hom s'explicarà algunes solucions lingüístiques que semblaven estranyes i hom s'explicarà també el perquè d'alguns passatges incomprensibles.

L'únic estudi de conjunt que s'ha fet fins ara sobre les fonts de Miquel Agustí és el d'Emili Giralt (2002), un del seus últims treballs. Va deixar només iniciat el tema, i sobretot ens va fer veure que era una qüestió vital per a l'estudi del text. La meva aportació és la continuació d'aquell treball germinal.

3. OBRES IGNORADES I EXPLICITACIÓ DE LES FONTS

En un treball recent (Luna-Batlle 2015) plantejo una cara complementària del tema iniciat per Giralt: el de les raons per les quals Agustí ignora els textos agraris més innovadors de la seva època, o d'èpoques poc anteriors i que circulaven en el seu temps. Hi remarco per exemple que no s'hi esmenta el gran text espanyol d'agricultura moderna, el d'Alonso d'Herrera, *Agricultura general*, un llibre d'una gran qualitat i amb observacions i consideracions racionals i pròpies dels humanistes del Renaixement, molt reeditat. No he esbrinat per quina

raó Agustí fa referència a llibres castellans i en canvi ni en la seva relació de les fonts ni en el text ni als marges apareix cap obra en aquesta llengua.

Tampoc no s'esmenta el gran llibre d'Olivier de Serres, el que revoluciona els textos agronòmics a l'edat moderna, segurament el llibre d'agronomia més important de França, publicat per primera vegada el 1600, 17 anys abans que el d'Agustí. I és estrany pel fet que Agustí, per fer el seu llibre, es basa sobretot en obres escrites en francès.

Amb aquesta observació prèvia, incidiré en la identificació de les fonts textuales, directes o indirectes, feina no gens fàcil i que demana cercar en un context ampli. Per a algunes obres importants, especialment entre les no literàries, a la investigació li ha costat de trepitjar aquest terreny. Per exemple, Pere Montalat (2015) ha esbrinat fa poc que el conegut diccionari català llatí de Joan de Lacavalleria és una versió d'un diccionari francès. En els temps del manual sobre la història de la lexicologia de Germà Colón i Amadeu-J. Soberanas de 1986 no se sabia que, com diu Montalat, el *Gazophylacium* és una versió catalana de l'obra francesa *Le dictionnaire royal augmenté* de François-Antoine Pomey, publicat a Lió el 1671, fet que explica nombrosos gal·licismes lèxics i sintàctics localitzats en el llibre de Joan Lacavalleria. El cas de Miquel Agustí és semblant, i l'acarament complet del text dels *Secrets* amb les seves fonts directes, un cop ben identificades, ens donarà moltes explicacions de la llengua d'Agustí. Ara els en faré un tast.

El breu article d'Emili Giralt del 2002 sobre les fonts dels *Secrets* començà a posar llum en la «Nòmina dels autors dels quals se són tretes les matèries del present llibre dels *Secrets de agricultura, casa rústica y pastoril*, los quals estan notats al marge» (vegeu Figura 1). Com ja ha dit Giralt, la nòmina és veritat en part: alguns noms estan repetits, d'altres no apareixen al text. Un recompte de les aparicions dels autors de referència ens dona uns resultats interessants. Uns autors apareixen amb certa freqüència mentre que n'hi ha bastants que tenen una presència molt minsa en el text, no pocs amb un sol esment.

L'autor amb més referències al text és «Esteve», amb 88 ocurrències. Aquest mateix autor també s'esmenta, en un nombre d'ocurrències molt menor, 6, formant el tàndem «Carles Esteve i Joan Llibaut».¹ El segon autor en nombre d'ocurrències (54) és «Mizaldo», és a dir Antoine Mizauld (Montluçon 1520–París 1578). A l'altre extrem del recompte molts autors s'esmenten un sola vegada. Però darrere aquestes referències explícites hi ha una realitat molt més complexa perquè hom s'adona de seguida que una part molt important del llibre, sense que l'autor ho indiqui, és una traducció o una versió més o menys lliure o adaptada de textos anteriors. Per a l'estudi de les fonts hem de partir d'aquestes tres premisses:

- a) Que no aparegui cap autor al marge no vol dir que el text no tingui una font clara i ben identificable. Agustí és molt irregular en aquestes indicacions. En alguns folis les referències són constants i hom comprova que en efecte el text és tret (traduït o versionat) del llibre dels autors indicats. Però potser encara és més freqüent que hi hagi folis sencers que no duen cap indicació de referència i que són una traducció

¹ La forma ortogràfica és variable (*Esteve, Esteva, Esteban; Libaut, Llibaut*) i no es té en compte en aquesta quantificació.

literal. Ho hem comprovat en molts capítols. L'obra del francès Charles Estienne, per exemple, és molt més present que no pas el que ens indica Agustí.

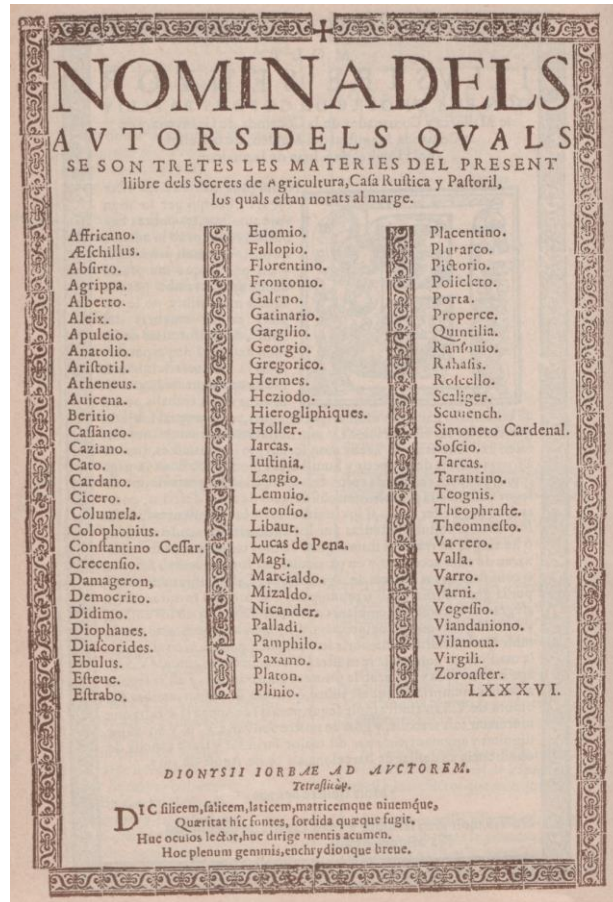

Figura 1: Nòmina d'autors que consta als *Secrets* (foli IVv).

- b) Les referències del marge en molts casos són indirectes: són referències que apareixen en les obres font que fa servir Agustí i de les quals tradueix o versiona arrossegant els autors que allà s'esmenten. És el cas massiu dels capítols extrets dels «geopònics» grecs (per exemple, Florentí). Les fonts directes d'Agustí són en un nombre molt inferior al de la llista o «nòmina» que inclou a l'inici del llibre.
- c) Agustí en molt poques ocasions indica que el text és propi i original. Sospitem que les referències a Catalunya són un indicatiu que el text pot ser propi, però no podem afirmar de manera rotunda que siguin redactats de la pròpia mà d'Agustí, tot i que en primera instància ho hem de suposar ja que en la nòmina no hi consta cap autor català.

Ens ocupem tot seguit dels autors que s'esmenten amb més freqüència: «Esteva», i el binomi «Esteva-Llibaut».

4. LA SÈRIE DE LLIBRES D'AGRICULTURA DE CHARLES ESTIENNE

La sèrie de llibres d'agricultura de Charles Estienne (1504-1564) té una importància cabdal al segle XVI francès. En agronomia Charles Estienne publica una primera obra en llatí (*Praedium Rusticum*, 1554) que aviat és traduïda al francès amb el títol de *Maison rustique* (1564), any en què mor l'autor. El 1570 n'apareix una versió ampliada amb una col·laboració important de Jean Liébault, metge d'ofici. Liébault en fa un pròleg però no figura com a autor a la portada, tanmateix en el sonet laudatori escrit per un tal Seigneur de Chatellus dedicat a «Maistre Jean Liébault, docteur en Medecine» ens explica força clarament l'autoria de la *Maison* en aquesta edició de 1570 (tradueixo):

Charles Estienne en va ser el primer fundador
 Que s'ocupà a bastir aquesta Casa campestre
 però aquest noble dibuix no va poder ser acomplert
 per la sobtada mort del seu arquitecte.
 A tu, Liébault, el seu gendre, feliçment imitador
 de l'il·lustre saber d'Estienne, ton avantpassat,
 es deu l'honor de fer renéixer després d'ell
 el profitós fruit de la seva rica labor.
 Per ell aquesta *Maison* ha estat començada,
 per tu, Liébault, ha avançat tant,
 que en detenta la reputació per tu sol.
 Estienne hi aportà el seu primer artifici,
 tu, Liébault, has donat en aquest bell edifici
 la lloança i l'honor de la perfecció.

Quan s'esmenta el llibre de Charles Estienne de 1570 doncs hem d'entendre que hi ha un coautor que fa una aportació a l'obra no desdenyable ni lateral. He optat per esmentar aquesta obra amb la referència Estienne[-Liébault] 1570, per donar entenent que es tracta en realitat d'una obra de dos autors.

Finalment, hi ha una tercera versió francesa, del 1586, encara més ampliada, on ja figuren a la portada tots dos autors. Desconec totes les reimpressions que es fan d'aquesta tercera obra. En tot cas, la de 1597 és pràcticament idèntica a la de 1586, com també ho és, tret de detalls tipogràfics i ortogràfics, a la de 1600, un exemplar de la qual es troba a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. He fet servir la de 1597, assequible gràcies a la digitalització de l'exemplar de la Biblioteca de Ginebra (<http://www.e-rara.ch/doi/10.3931/e-rara-6831>).

Per a saber de quina de les referències parlem quan Agustí esmenta «Esteva» hem fet una taula comparativa dels capítols dedicats al mateix tema (vegeu l'annex). En les columnes apareix l'edició de 1564, la de 1570, la de 1597 i la d'Agustí. El capítol es titula «L'estat de la fermiere» y correspon al capítol [10]² d'Agustí, amb el títol «De la condició y ofici de la mare de famílias y agricultura». En aquest capítol no hi ha cap autor font al marge, però l'acarament fa veure de seguida que el text ve de la sèrie d'Estienne. En aquest cas veiem com aïllant els

²Aquesta numeració, indicada entre claudàtors, correspon a la que he aplicat a tot el contingut dels llibres que conformen el conjunt del *Secrets*.

fragments interpolats en la segona columna i els interpolats en la tercera i assignant-los una lletra podem comprovar quines d'aquestes ampliacions passen a Agustí. I el resultat és que el text dels *Secrets* recull totes les ampliacions de 1570 mentre que no en recull cap de les d'Estienne-Liébault de 1597. La conclusió és clara: en aquest capítol la font directa és el text d'Estienne 1570. Amb això no podem deduir que aquesta edició de 1570 de la sèrie d'Estienne sigui l'única que fa servir Agustí: al marge Agustí diferencia la referència «Esteve» de la referència amb la doble autoria «Esteve-Libault», aquesta en un nombre molt menor de casos.

5. ELS GEOPÒNICS

Una segona font del text d'Agustí és l'obra *Les XX livres de Constantin Cesar, ausquelz sont traictez les bons enseignements d'agriculture*, amb edicions a Poitiers (1545), Lió (1550, 1597) i París (1550), un text de Casianus Basus, versió francesa traduïda de la versió llatina de J. Cornario que recollia els escrits agronòmics grecs clàssics. De moment no m'és possible de dir quina edició era en mans de Miquel Agustí, però és raonable de suposar que va acudir a alguna de les nombroses versions francesos i no pas a la llatina. Cal recordar que es tracta de la transmissió de la geopònica grega, que constitueix una de les fonts dels mites i les creences supersticioses relacionades amb el món agrari i amb la medicina i la manescalia més antigues. Mites i creences que han arribat fins fa molt poc, i Agustí n'és un dels transmissors en l'època moderna.

Il·lustrarem només la identificació d'aquesta font amb el capítol dedicat al porc (Agustí f. 170v-172r). Aquest capítol és gairebé del tot una traducció d'Estienne-[Liébault] (1570), sense que aquest autor aparegui al marge, amb adaptacions de poc relleu. Entre aquestes adaptacions n'observarem dues:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 41r	Agustí (1617) f. 171r
(1) Le temps de souer [...] sera depuis le commencement de fevrier jusques à la my-mars	Lo temps de montar las verras ha d'èsser [...] després de festa de la Purificació fins a mig mars

Agustí hi fa una modificació consistent a canviar una referència temporal neutra, la del mes (*fevrier*), amb una referència del calendari religiós, la Purificació. La segona adaptació és l'eliminació d'un adjectiu, adjectiu però que sembla força rellevant per a la gestió del productes que es tenen entre mans:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 41v	Agustí (1617) f. 171v
(2) [...] le porcher aye tousjours en reserve force gland, <u>fruitage pourri</u> ou quelques legumes et à faute de ce [...]	[...] convé que lo porquer tinga en reserva alguna cantitat de aglans, <u>fruytas</u> o alguns llegums y en defecte [...]

Com veiem, del text font que fa «fruitage pourri» es passa a un simple «fruytas», cosa que no és la mateixa.

En aquest capítol hi ha un sol paràgraf que no apareix en Estienne-[Liébault] (1570). És un paràgraf de tres línies, que duu al marge la referència «Florenti» (l'única referència al marge d'aquest capítol), és a dir Florentí, un dels autors més esmentats en la «Geopònica»:

<i>Les XX livres de Constantin Cesar</i> , tr. de Anthoine Pierre (1550/1597)	Agustí (1617) f. 171v
<i>Des porceaulx. Florentinus. Chapitre VI</i> [Llibre 19] (3) Les pourceaulx ne sont point mallades de peste ou s'ils deviennent mallades ils seron gueris su vous mettés dans l'eau ou ils boyvent des racines de asphodelus ou au lieu ou ils se lavent souvent.	<i>Secrets dels porchs y porcells</i> (al marge: Florenti, pesta dels porchs) Preservareu los porchs de pesta y si'n tenen ne guariran si los posau las rael de la herba que se diu gammons ab l'aygua del beure y també ab la aygua hont se rëntan.

El resultat del contrast exhaustiu d'aquestes fonts amb el text d'Agustí ens permetran saber amb precisió en quina proporció els *Secrets* és una traducció, una versió més o menys adaptada, una obra original. Alhora, a partir d'aquest contrast, ens podrem explicar moltes de les opcions lingüístiques adoptades. De moment podem establir una tipologia tenint en compte les diverses solucions lingüístiques amb què ens trobem:

6. TRADUCCIÓ ADAPTADA

En el pas del text francès al català, en alguns casos, l'autor té en compte els destinataris i el seu entorn, de manera que les referències geogràfiques del francès Estienne en el nostre text desapareixen o bé es fa esment d'una regió del territori català. En són exemple aquests dos casos següents:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 24v	Agustí (1617) f. 151v
(4) De lait caillé et espessi sans presure elle fera les petis formages que l'on apelle à Paris jonchées. Les Normans font bullir du lait avec aulx et oignons et les reservent en vaisseaux pour leur usage.	De la llet que serà espessa sense premsar fareu los petits formatgets. Alguns fan bullir la llet ab all y ceba y la consérvan per lo ús y li diuhen llet agra.
(5) qui se fait par toute l'Europe qu'estce du fromage de Betune et d'autres endrois et de la tant delicate chair des moutons françois? (42v)	que se fa en aquest Principat de Catalunya, Rosselló y Serdanya y dels preciosos formatges y axí de la delicada carn del moltó

Com veiem, en el (4) s'elimina la referència geogràfica a París i a la Normandia mentre que en el (5) es canvien aquestes referències per les properes al destinatari.

7. TRADUCCIÓ ESCAPÇADA

Quan Agustí tradueix sovint escapça una part del text font, com hem vist en el cas (4). Aquesta manipulació és força freqüent. Possiblement aquesta és la raó principal per la qual el text català té una extensió notablement menor a la del text francès. Només en donarem un altre exemple: la versió catalana suprimeix la inquietant observació que els porcs poden menjar-se un infant de bressol (observeu el fragment subratllat, que és el que no apareix en Agustí):

Estienne-[Liébault] (1570) f. 41r	Agustí (1617) f. 171r
(6) Ce bestail est gourmand et impatient de la faim, principalement les truyes, qui en ceste necessité ont quelque fois mangé leurs petis, <u>et ceux des autres, mesmes les enfans au bers</u> , qui n'est petit inconvenient; parquoy faut soigner que leur auge ne soit jamai vuide.	Aquest animal és molt impacient de la fam, y mayorment las verras, les quals en esta necessitat se han algunes vegades menjats sos propis fills, y altres, de hont convé tenir molt grandíssima diligència que la llur menjadora no estiga may buyda.

8. TRADUCCIÓ TERGIVERSADA

Observem a continuació un cas de tergiversació de la font en el mateix capítol dedicat als porcs:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 41v	Agustí (1617) f. 171v
(7) [el porc] Or est il subject principalement à la lepre [...] c'est pourquoy l'on le langaye et que l'on le visite <u>derriere les aureilles</u> quand on l'expose en vente aux marchez et aux foire des bonnes villes.	Lo porch es principalment subjecte a la lepra [...] Per què en moltas terras quant los apòrtan a vendre als mercats y fires de les ciutats los miran la llengua y <u>la orella dreta</u> .

Hi veiem una confusió important: es tracta, segons la font, de mirar darrere les orelles, no pas l'orella dreta. A la confusió potser hi empeny una semblança fonètica o gràfica. Però el resultat és que el text d'Agustí resulta esotèric –per què l'orella dreta i no l'esquerra?– i sense cap lògica. Aquest error de traducció passarà a les edicions castellanés (per exemple a l'edició de Joan Piferrer, Barcelona, 1722, p. 351: «des reconocen la lengua y la oreja derecha»).

El significat de la font, doncs, de vegades (creiem que poques, en relació amb el volum de l'obra) es veu tergiversat per una traducció errònia i el cas suara comentat no és l'únic. Vegem-ne el cas del cap. 174, «Secret del mill y panís», que és enterament traduït del capítol 21 del llibre V d'Estienne-[Liébault] (1570). Al final Agustí canvia el sentit dels qualificatius aplicats a aquesta mena de pa que es pot fer en temps de manca de bon forment:

Estienne-[Liébault] (1570) ff. 198v-199r	Agustí (1617) f. 83r
(8) En temps cher l'on fait pain de mil et de panic, qui est assez <u>mal gracieux</u> . Les gascons et champenois <u>usent</u> d'une bouillie qui est faicte de mil avecques laict, qui est aussi <u>assez mal plaisante</u> .	En temps de carestia se fa pa de mill y de panís, que <u>és prou bo</u> . Los gascons <u>úsan molt</u> la farina de mill ab llet, <u>que és cosa bona</u> .

Observem-hi dues coses: mentre el francès considera que aquest pa és «mal gracieux» el català el qualifica de «prou bo» i va encara més enllà quan tradueix «mal plaisante» per «cosa bona». El segon comentari a fer en aquest acarament és que el text francès no diu pas que «els gascons úsan molt» sinó que simplement dóna a entendre que el fan servir en temps dolents. Que Agustí oblidí els «champenois» té un cert sentit en un llibre dirigit als catalans, tal com hem vist més amunt en un altre cas, però els altres canvis no tenen una explicació tan òbvia.

Un tercer exemple de tergiversació el trobem al capítol dedicat a la vaca ([257] «Secrets de las vaques», f. 150v-151r) a partir de la parella d'adjectius francesos *long* / *large* (un fals amic ben conegut), que no sempre es tradueix correctament:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 23v	Agustí (1617) f. 151r
(9) col long et gros, longue queue	lo coll llarch y gros, la cua llarga
(10) large front	lo front llarch
(11) la poitrine large	les mamellas amples y llargues

En el cas següent la semblança fonètica sembla el parany que el duu a donar una traducció errada, cosa que fa que el text d'Agustí sigui incompreensible:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 23v	Agustí (1617) f. 151r
(12) estimerà toujours la vache de moyenne <u>taille</u> , de quatre à cinq ans	apreciaran molt les vaques de mig <u>tall</u> , de quatre fins a cinc anys

9. TRADUCCIÓ SERVIL

La traducció que practica Agustí en alguns casos és, valgui l'adjectiu, servil. En aquelles frases en què sembla que hi posa la seva veu a través d'una primera persona, no sempre és ell qui parla, sinó que es tracta d'una traducció directa en què se suplanta l'autoria de la font per la pròpia veu (triem l'exemple d'un capítol on no hi ha al marge cap referència a cap autor):

Estienne (1570), ff. 198v-199r	Agustí (1617) f. 127v
(13) <u>me semble que</u> seroit bien le meilleur de ne mesler les poudres cordiales parmy les autres matieres de crainte que leur vertu qui est tenue, subtil et fort odorante ne se vinst à evaporer par l'ardeur du feu	<u>Par-me que</u> seria millor de no mesclar les pòlvores cordials ab les altres matèries per dubte que la virtut de aquelles es tènue y subtil y molt olorosa no s'vingué a evaporar per la ardor del foch

Però cal afegir que no sempre Agustí opera així i a aquella primera persona de la font hi fa correspondre una construcció impersonal en el cas següent:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 42v	Agustí (1617) f. 172r
(14) <u>je puis affermer</u> la meilleur et plus fructueuse nourriture de la maison rustique estre des bestes à laine	<u>pot-se affermar</u> que lo millor y més útils animal que s'pot nodrir en la casa rústica de la agricultura és lo bestiar de llana.

Les conseqüències de la servitud d'Agustí es veuen també en solucions lingüístiques que en català no han estat mai genuïnes. Si no tenim clar que molt bona part del *Secrets* és una traducció no entendríem la presència innecessària d'un pronom tònic en funció de subjecte davant del verb. No es pot dubtar que l'explicació d'aquesta construcció espúria en català és la contaminació del francès com a llengua font:

Estienne-Liébault (1597) p. 360	Agustí (1617) f. 172r
(15) L'orenger ne gelera jamais, ny se mourra au vent froid, ne à la gelée, s'il est enté sur un arbre nommé en latin <i>agrifolium</i> ,* en espagnol azenos (aucuns pensent que c'est le paliurus des grecs); chose expérimentée. Vray est que le fruit n'en sera si franc que des autres.	Lo toronger no's morirà per gelades, gebrades ni vents frets si <u>ell</u> és empeltat sobre lo arbre dit grèvol del qual fan lo vesch per caçar los aucells, veritat és que la fruyta no serà tan perfeta com dels altres.

*Es tracta d'*Ilex aquifolium* L., el grèvol. El nom castellà general és *acebo*, no pas *azenos*, i potser hi ha erradament una *u* per una *v*.

10. TRADUCCIÓ EN CATALÀ GENUÍ

En contrast amb el servilisme que hem identificat ara, en altres casos Agustí sap triar solucions genuïnes, per molt diferents que siguin del francès. Només en donem un sol exemple:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 24v	Agustí (1617) f. 151v
(16) les fromages de cresse qu'on a accoustumé de vendre en esté pour les petits recinez et desserts	los formatges que se acostumen de vendre en lo estiu per <u>les barenas</u> en lloch de <u>companatge</u>

Aquest català genuí de vegades és dialectal, del seu parlar nadiu o de l'entorn on viu, el Rosselló, tal com ja ens indiquen Prats i Rossich (1988) amb els exemples *escorpits*, *ximanella*, *aranetas*, *molre*, etc. A Luna-Batlle (2004) vaig exposar com en el llibre d'Agustí conviuen formes populars amb altres més estàndards: *albricoquer* alterna amb *albercocs*, *areneta* amb *oranetas*, *ganasta* amb *canasta*, etc. Recordem que les poques coses que sabem de la vida d'Agustí és que pares i avis eren tots de les comarques del nord-est, de l'entorn proper del seu Banyoles natal, trets biogràfics que s'adiuen amb la llengua dels *Secrets*.

Ni aquelles errades ni aquelles tergiversacions que hem identificat, doncs, no ens fan desestimar lingüísticament el llibre. En efecte, el valor filològic i lingüístic dels *Secrets* el trobem a cada pas, i només puc acabar posant en relleu que, per donar uns pocs exemples entre moltíssims d'altres, Agustí ens proporciona unes dades interessants per a la història dels dialectes, o unes no menys interessants postdatacions, tema que ara no podem desenvolupar. Per al primer cas vegem aquest exemple:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 15v	Agustí (1617) f. 172r
(17) la <u>mie</u> de deux pains blancs	<u>molledas</u> de dos pans blancs

Molleda és una variant de *molla*, mot dialectal de l'Empordà, la Garrotxa, el Collsacabra i la Plana de Vic (AlcM), documentat des del segle XIV.

I per al segon:

Estienne-[Liébault] (1570) f. 15r	Agustí (1617) f. 8v
(18) qu'elle ne laisse perdre ny trainer une <u>buchette</u> , ne gronde jamais pour le service du pere de famille	No ha de dexar anar a mal andar de casa la vàlua de una <u>pujesa</u> per servey de son marit.

Una postdatació, la de *pugeses* ‘nom de moneda de poc valor’, que ens proporciona Agustí –malgrat que aquí trobem el mot associat a un context de frase feta (*no val una pugesa* ‘no val res’)– corresponent a una citació que no veiem recollida ni al *DCVB* d’Alcover i Moll ni al *DECat* de Coromines, en els quals l’última notícia és de 1457 mentre que la nostra és de 1617.

11. CONCLUSIONS

Per acabar, podem aventurar-nos a fer un recull d’alguns trets característics de la llengua dels *Secrets* a la llum de les evidències que les fonts principals són obres franceses, i en particular les de Charles Estienne i Jean Liébault:

1. Els *Secrets* són en una part molt important la traducció, més o menys adaptada i modificada, d’una obra francesa ben coneguda a l’època, condició que pot explicar molts dels trets lingüístics del llibre de Miquel Agustí.
2. No és unitària pel que fa al registre: s’hi acullen tant cultismes i dialectalismes, segurament pel mateix caràcter de l’obra, a cavall entre la vida quotidiana i les indicacions tècniques. La redacció de vegades és precipitada, poc polida, servil en part en relació amb les fonts i amb errors de traducció que fan incomprendibles alguns passatges. Hem de tenir en compte que és possible que aquesta sigui l’única obra escrita per Miquel Agustí, que no és doncs un escriptor consolidat ni expert.
3. La llengua d’Agustí des del punt de vista dialectal és septentrional: recull trets de la parla central del nord, del parlar septentrional de transició i del rossellonès, trets que s’expliquen pel lloc de naixença i l’espai geogràfic on va viure. La poca professionalitat del Prior en agronomia és potser un factor que fa que apareguin dialectalismes. És un autor, doncs, ric amb exemples que il·lustren l’evolució dels dialectes les *scripta* dialectals.
4. Els gal·licismes hi tenen una presència remarcable, pel pes de la traducció del francès, que genera algunes solucions lingüístiques poc genuïnes. En alguns casos es tracta de gal·licismes espuris, que no tenen vida fora del text d’Agustí.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Agustí, M. (1617) *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril*, Dues edicions facsimilars, Barcelona, Altafulla, 1988, amb estudis preliminars de Lluís Argemí, Joaquim Garriga, Modest Prats i Albert Rossich i Amadeu-J. Soberanas; Vilafranca del Penedès, Andana, 2007, amb pròleg d’Emili Giralt i introducció de Xavier Luna-Batlle.
- DCVB* = Alcover, A. M & Moll, F. de B. (1975-1977) *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Moll, 2a edició..
- DECat* = Coromines, J. (1980-2001) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial / LaCaixa.

- Giralt, E. (2002) «Les fonts del *Llibre dels secrets de agricultura* de fra Miquel Agustí (1617)», *Mélanges offerts à Charles Leselbaum*, París, Éditions Hispaniques, pp. 327-339.
- Luna-Batlle, X. (2004) «Variació històrica i dialectal dins *Els secrets d'agricultura* (1617) de Miquel Agustí», *Estudis de llengua i literatura catalanes XLIX*, «Miscel·lània Joan Veny» 5, pp. 37-51.
- Luna-Batlle, X. (2007) «Introducció» dins Agustí, M. *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril*, ed. facsimilar, Vilafranca del Penedès, Andana, pp. XI-XXXI.
- Luna-Batlle, X. (2015) «Els *Secrets d'agricultura* (1617) de Miquel Agustí en el context dels llibres agronòmics europeus», *Manuscripts. Revista d'història moderna* 33, ps. 17-32.
- Estienne, Ch. (1564) *L'agriculture et maison rustique*, París, Jaques du Puis.
- Estienne, Ch. [& Liébault, J.] (1570) *L'agriculture et maison rustique*, París, Jacques du Puy.
- Estienne, Ch. & Liébault, J. (1597) *L'agriculture et maison rustique*, [Ginebra], Gabriel Cartier.
- Fuguet, J. (2010) «Per una biografia de fra Miquel Agustí, prior del Temple de Perpinyà i autor del *Llibre del Prior* (1568-1630)», dins *XVII Jornades de literatura excursionista*. Barcelona: Unió Excursionista de Catalunya, pp. 285-299.
- Meana, M. J.; Cubero, J. I. & P. Sáez (eds.), (1998) *Geopónica o extractos de agricultura de Casiano Baso*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- Montalat, P. (2015) «La font francesa del *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria», *Llengua & Literatura* 25, pp. 7-27.
- Prats, M. & Rossich, A. (1988) «El *Llibre dels secrets d'agricultura* i la prosa catalana a l'època del Barroc», dins Agustí, M. *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, edició facsimilar, Barcelona, Alta Fulla, pp. 21-38.
- Soberanas, A.-J. (1988) «Les edicions del "Prior"», dins Agustí M. *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, Barcelona, Alta Fulla, pp. 39-45.

ANNEX. ACARAMENT DE LES EDICIONS DE LA *MAISON RUSTIQUE* DE CH. ESTIENNE I J. LIÉBAULT (1564, 1570, 1597) I ELS *SECRETS D'AGRICULTURA* DE AGUSTÍ (1617)

1

Acarament de les edicions de la <i>Maison rustique</i> de Ch. Estienne i els <i>Secrets d'agriculture</i> de M. Agustí			
Estienne (1564)	Estienne-Liébaulq (1570)	Estienne-Liébaulq (1597)	Agustí (1617)
<i>L'estat de la fermiere. Chap. 8 (f.9r-10r)</i>	<i>L'estat de la fermiere. Chap. 10 (f.14r-15r) addicions A-D</i>	<i>L'estat de la fermiere. Chap. 11 (f. 45-45) addicions E-H</i>	<i>(10) De la condició y ofici de la mare de familias y agricultura</i>
<p>Je ne trouve l'estat de la fermiere de moindre soing et diligence que l'office de son mary, attendu (E) que par nostre coutume de France, les femmes rustiques entendent au mesnage des vaches et (F) des pourceaux, tant pour la nourriture de l'un et de l'autre, comme pour la traite du lait, façon des beures et fourrages et reserve du lard pour le vivre des ouvries. Encore ont elles le credit du four et de la cave et leur laissons la façon des chanvres (A) et de la culture du jardin à potages, mesmement de gouverner la volaille et le coulombier; et la reserve des fruitages, herbages, racines et greines, et encor d'entendre aux ruches à miel, vray que l'achapt et vente du bestial appartient à l'homme, comme aussi le maneiement du denier avec le louage et payement des serviteurs, mais les surplus que concerne les menues affaires, comme du linge, vestement de famille, et tous utensiles de mesnage, cela veritablement appartient à la femme. J'entends aussi qu'elle soit obeissante à Dieu et à son homme, mesnagiere, serrante, diligente, paisible, ayant à ne bouger de la maison, douce aux siens quant il faut et severe ou il appartient, non querelleuse, hargneuse, bavarde, langagere ny fetarde. (B) Qu'elle ait toujours l'oeil sur ses servantes et soit la premiere en besonge et la derniere qui en parte (C); qu'elle ne laisse perdre ny traîner une buchette, ne gronde jamais pour le service du pere de famille, car une miette deniée ou donnée à regret à son maistre ou aux siens luy en peut couster un pain, puis apres ne s'amuse au raport des personnes, s'il ne luy porte consequence et en communique bien à point à son homme. h) Face voluntiers plaisir à ses</p>	<p>(A) le soin d'amasser des toilles, faire tondre les brebis, garder leurs toisons, filer et pigner la laine pour faire draps pour vestir sa famille</p> <p>(B) Qu'elle dispose en certain ordre et lieux les utensiles et autre choses necessaires à l'usage de la maison, à fin que quand il sera besoin elle les puisse trouver.</p> <p>(C) la premiere levee et la derniere couchee</p>	<p>(E) la femme a son departement des affaires des champs, en ce qu'il convient faire au dedans de la maison et basse court, les chevaux hors mis, tout ainsi que le mari en ce qu'il convient faire en la campagne; [addició no introduïda en Agustí]</p> <p>(F) vœaux, [...] cochons, pigeons, oyes, canards, poules, paons, faisans et autres sortes de bestes, [addició no introduïda en Agustí]</p>	<p>(1) La condició y ofici de la mare de familias y agricultura no se aparta del cuydado y diligencia del càrrech, y ofici del de son marit. (2) Y así la dona ha de tenir cuydado y entender en lo govern de las vacas y dels porchs, per lo nodriment de aquestes dos espècies, com també per la llet, mattega y formatges, y per conservar<se> [llard] per lo viure de la casa. (3) Y també té de tenir la dona cuydado del forn, y del salter, y lo fer del lli y cànem, (4) (A)= <u>teles, y fer tosqurar las ovellas y moltrons, y fer cardar y filar la llana per fer drap per vestir la familia.</u> (5) Y la cultura del horti en lo que toca a las herbas de menjar, y de governar lo pollam y lo colomer, y la conservació de les fruytes y sements, y en las abellas. (6) Però al comprar y vendre dels bestiaris tocan al home, juntament ab lo manejar [sv] dels diners y los conserts y pagaments dels moços. (7) Lo restant que consisteix en las cosas menudes, com és blanquejar la roba de la familia, y totes altres cosas de la casa, és verament càrrech de la dona; (8) y ella ha de tenir primerament la obediència a Déu, y après a son marit, y que sia dona de bon govern y diligente, quieta, y tinga mà de no partir-se molt de casa, que sia plaserata ab los qui tractarà, y grave quant convindrà. (9) Convé no sia querecosa, litigiosa, xarlatana ni avariciosa, (B)=, <u>que disponga en lloch cert y ordenat per orde, en fer posar y ordenar tots los instruments, y al tres cosas necessaries al ús de casa, perquè se puguen trobar fácilmente quant convindrà,</u> que tinga continuament los ulls sobre las criadas y (C)= <u>que ella sia la primera de llevar-se del lit y la darrera en posar-s'.</u> (10) No ha de dexar anar a mal andar de casa la vàlua de una pujesa per servey de son marit; perquè un poch de pa negat o donat contra voluntat de son marit, un poch vuy y demà altra poch, li costaria un pa. (11) No ha de parar orella a les persones qui apòrtan novas, sinó és en cosas de molta</p>